

*Піддубняк Г. О.,**кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ЯКИМ ЧИНОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ ПРАВА СТОРІН ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ У ДОКАЗУВАННІ

Анотація. Досліджуються в цілому правові можливості, якими наділені сторони захисту та обвинувачення, сутність питання про забезпечення слідчим прав сторін обвинувачення та захисту у доказуванні по матеріалам кримінального провадження, в умовах сучасного розвитку вітчизняного кримінального процесу, що стосується подальшого вдосконалення реалізації принципу змагальності на досудовому розслідуванні.

Ключові слова: сторони захисту та обвинувачення, реалізація принципу змагальності, кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. Наявність великої групи суб'єктів, розділених між відповідними сторонами процесу, утворює складну систему діяльності, яка відображує відповідні правовідносини, що виникають, розвиваються і припиняють своє існування під час провадження по матеріалам кримінального провадження та розгляду їх у суді. Особливістю цієї системи правовідносин є те, що в її межах одні суб'єкти повинні забезпечувати права інших, що є відображенням сучасного характеру взаємозв'язків між особою та державою.

Виклад основного матеріалу. До числа правових можливостей, якими наділені сторони захисту та обвинувачення та які підлягають забезпеченню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом, можна віднести: право сторін збирати докази; право надання (подання) суду та іншим органам, які ведуть кримінальний процес, доказів; право заявляти клопотання; право заявляти відводи та подавати скарги на дії, бездіяльність і рішення особи, яка веде справу; право приймати участь в дослідженні доказів, зокрема, шляхом участі в процесуальних діях; право ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження; право доведення переконливості доказів перед судом, а, як ми вважаємо, і перед іншими органами, які ведуть кримінальний процес.

І, як ми вважаємо, сутність питання про забезпечення слідчим прав сторін обвинувачення та захисту в доказуванні по матеріалам кримінального провадження, в умовах сучасного розвитку вітчизняного кримінального процесу, стосується подальшого вдосконалення реалізації принципу змагальності на досудовому розслідуванні. Вважаємо, що це може бути досягнуто за рахунок як чіткого закріплення прав сторін у відношенні до процесу доказування, заснованому на ґрунті принципу змагальності, а також встановлення форм реалізації відповідних обов'язків з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суда по забезпеченню прав сторін (обвинувачення та захисту) з урахуванням дії вказаного принципу кримінального судочинства.

Як відомо, окремим проявом реалізації принципу змагальності є можливість сторін вчиняти дії, спрямовані на збирання доказів, оскільки є цілком логічним, що щось подати, його треба спочатку віднайти. І цей аспект належним чином передбачений у чинному КПК України, прийнятого 13 квітня 2012 року, яким також запроваджено ряд нових, раніше невідомих правових інститутів. У КПК 1960 року проблема реалізації стороною можливості збирати докази не була реалізована в повному обсязі, що фактично вказувало на існування штучних обмежень в реалізації особою цієї складової принципу змагальності.

Зокрема, принципи реалізації принципу змагальності передбачені в п. 8 ч. 3 ст. 42 чинного КПК України право підозрюваного, обвинуваченого збирати і подавати докази в справі слідчому, прокурору, слідчому судді, і як вказано в ч. 3 ст. 93 КПК способами такого збирання стороною захисту, зокрема підозрюваним і обвинуваченим, можуть бути: витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій, документів, відомостей, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [1, с. 247]. Цими правами наділені сторона захисту та потерпілий.

Наприклад, захисник цілком може за власною ініціативою одержати відповідні адміністративні матеріали від уповноважених державних органів, які є юридичними особами, а також ознайомлюватися з відповідними матеріалами в цих органах. На ці питання нами вже зверталася увага у наших публікаціях [2, с. 118-120].

Однак, як звертається увага, процесуальна форма реалізації цього права законом недостатньо регламентована, бо чинне законодавство встановлює доволі вузькі межі участі сторони захисту в процесі збирання, фіксації та подання доказів, що значно перешкоджає реалізації закріпленого принципу змагальності сторін та не забезпечує їхню реальну рівність [3, с. 87-88]. Зокрема, з приводу вказаного права захисника С.О. Ковальчук звертає увагу, що існує необхідність визначення та законодавчої регламентації порядку проведення захисником опитування громадян [4, с. 10], бо цілком зрозуміло, що відсутність правової регламентації порядку проведення опитування та оформлення його результатів створює перешкоди для реалізації захисником цього права або взагалі унеможлиблює його здійснення. Відмітимо, що існування вказаних недоліків обумовило висновок М.А. Маркуш, що розширення

дії принципу змагальності на стадії досудового слідства вимагає посилення ролі захисника і збільшення обсягу його прав і повноважень [5, с. 11-12]. І з наведеними негативними оцінками реального стану здійснення захисником його прав, зокрема, передбачених в ст. 47 КПК України, ми цілком згодні, а наявність цього недоліку потребує свого вирішення. Зокрема, посилення ролі захисника і збільшення обсягу його прав і повноважень можливе шляхом закріплення у чинному КПК права захисника на збір і закріплення доказів – «паралельне розслідування» [5, с. 11-12]. І така пропозиція знаходить свою підтримку в процесуальній науці [3, с. 88].

Окремо відмітимо, що стосовно представників потерпілого та цивільного позивача як учасників сторони обвинувачення, вони користуються процесуальними правами суб'єктів, яких представляють, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим, цивільним позивачем і не може бути доручена представнику. І такий підхід до реалізації принципу змагальності, коли сторони (основні представники сторін) мають різні правові можливості, але діяльність їх з точки зору процесуального доказування є ідентичною, не зовсім відповідає вимогам принципів змагальності та диспозитивності, особливо в аспекті користування рівними правами під час доказування. Зокрема, погодимось з П.В. Прилуцьким, що в межах реформування кримінального судочинства України в європейському напрямку збереження процесуальних гарантій щодо об'єктивності розгляду кримінальної справи є необхідним [6, с. 13].

Отже, є підстави вести мову, що розв'язання питання про те, чи є зібрані захисником відомості про факти доказами чи ні, враховуючи зміст принципу змагальності, повинно вирішуватися незалежним органом – судом. З цього приводу Л.М. Лобойко звертає увагу, що врегулювання кримінально-процесуальних відносин традиційними методами права (імперативним та диспозитивним) не завжди можливе, зокрема, тристоронні відносини. Тому, відмічає він, використовується змагальний метод (судовий, арбітральний), коли для вирішення певного процесуального питання слідчий повинен звернутися до арбітра – суду [7, с. 28]. І точка зору Л.М. Лобойка щодо методу, а відповідно, і способу врегулювання кримінально-процесуальних правовідносин, в який цей метод втілюється, цілком описує наведену вище ситуацію, коли між слідчим та стороною захисту виникає питання про визнання зібраних відомостей про факти доказами. Тому ми доходимо висновку про необхідність судового порядку визнання тих чи інших відомостей про факти доказами, що надані сторонами, як реалізації їхнього права на збирання доказів, що знаходить своє відображення в чинному КПК України, норми КПК України 1960 року цього положення не містили. Звернемо увагу, що пропонується вирішення питання про визнання отриманих фактичних даних допустимими доказами розглядати як повноваження слідчого судді [8, с. 18].

Відмітимо позицію С.О. Ковальчука, який пропонує включити до чинного КПК України статтю із назвою «Приєднання до справи доказів, поданих підозрюваним, обвинуваченим, підсудним та їх захисником» (в якій закріпити порядок легалізації поданих суб'єктами захисту відомостей про факти) [4, с. 10, 16]. Такий підхід в цілому нами підтримується. Саме таке вирішення питання

про механізм забезпечення права сторін не тільки сприяє більш повній та широкій реалізації на досудовому розслідуванні принципу змагальності, це також забезпечує реальну гарантію проголошеного та наданого особі (стороні кримінального судочинства) відповідного права – права на збирання та подання доказів, права їхнього дослідження та права доведення переконливості доказів перед уповноваженим органом, зокрема, судом.

Але знов-таки звернемо увагу на те, що в сучасному кримінальному судочинстві України поширення набувають організація та здійснення кримінально-процесуальної діяльності на ґрунті принципу змагальності, котрий значно розширює можливості сторін обвинувачення та захисту під час доказування. Це повинно співвідноситися з тим, як і які саме докази в їхній процесуальній формі можуть подавати сторони. І з цього приводу звернемо увагу на точку зору П. Прилуцького, який відмічає, що існуюча система доказів у кримінальному судочинстві України потребує реформування, оскільки вона не забезпечує повною мірою здійснення демократичного, змагального, спрямованого на встановлення істини у справі кримінального процесу [9, с. 109].

Наведений варіант активної поведінки сторін кримінального судочинства під час доказування, коли вони надають уповноваженим органам зібрані ними матеріали, цілком відповідає розумінню сутності принципу змагальності, яка, на думку С.О. Ковальчука, полягає у виконанні сторонами кримінального процесу дій, спрямованих на реалізацію наданих їм прав щодо участі у доказуванні та відстоювання своєї процесуальної позиції [4, с. 5]. Принаймні, це дає можливість сприймати сторони як активних, зацікавлених у результатах розслідування та вирішення справи учасників кримінального процесу.

Висновки. Отже, на наш погляд, сутність забезпечення прав сторін обвинувачення та захисту у доказуванні втілюється у відповідний обов'язок органів та посадових осіб, уповноважених вести кримінальний процес, щодо надання можливості безперешкодної реалізації тих прав, які надані сторонам як суб'єктам доказування, та усунення перешкод для цього.

Відповідно, можна також вести мову, що вказаний обов'язок реалізується через правозабезпечувальну діяльність цих державних органів та їхніх посадових осіб. І таке розуміння цілком відповідає тому значенню, яке має поняття «забезпечення» – дія за значенням забезпечити (забезпечувати); забезпечувати – створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти когось-, що-небудь від небезпеки [10, с. 375]. Зміст забезпечення, на наш погляд, враховуючи те, що воно характеризується як діяльність, слід характеризувати саме як є невід'ємну складову частину кримінально-процесуальної діяльності. Таким чином, забезпечення прав сторін обвинувачення та захисту у доказуванні може бути визначене як діяльність (дії) органів та посадових осіб, уповноважених вести кримінальний процес, яка спрямована на надання сторонам обвинувачення та захисту можливості безперешкодної реалізації, тих прав, якими вони наділені як суб'єкти доказування, та усунення перешкод для цього.

До основних форм кримінально-процесуальної діяльності з реалізації прав сторін обвинувачення та захисту у

доказуванні можна віднести такі дії державних органів та їхніх посадових осіб, уповноважених вести кримінальний процес:

- прийняття наданих сторонам обвинувачення та захисту матеріалів, отриманих в результаті процесуальної діяльності державних органів (пояснень, речей, документів);
- вчинення дій, спрямованих на визнання наданих сторонами матеріалів в якості доказів;
- перевірка відповідних матеріалів на вимогу сторони, якщо є підстави для цього;
- надання можливості сторонам приймати участь в дослідженні доказів;
- своєчасне визнання особи суб'єктом кримінального процесу, а відповідно, і його стороною та роз'яснення належних сторін прав, у тому числі і при доказуванні;
- прийняття та своєчасний розгляд заявлених сторонами клопотань та відстоювання інших процесуальних прав;
- витребування відповідних матеріалів як за власною ініціативою, так і на вимогу сторони захисту або обвинувачення.

Саме таке комплексне вирішення цього питання (його теоретичне обґрунтування, правове закріплення, практична реалізація), не тільки сприятиме належній реалізації прав сторін обвинувачення та захисту у доказуванні, це також обумовить реальну організацію та здійснення кримінально-процесуальної діяльності на ґрунті принципу змагальності, а також стане одним із чинників, що безпосередньо спрямовані на виконання тих завдань, які стоять перед кримінальним судочинством (ст. 2 КПК України).

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прКримінальний процесуальний кодекс України : прийн. законом № 4651-VI від 13.04.2012. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Рачок Г. О. Проблеми доказування у діяльності захисника по кримінальних справах // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : Тези доповідей на Третій звітній всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (25 вересня 2009 року). – Львів : ЛДУВС, 2009. – С. 118-120.
3. Соколова В. О. Проблеми збору доказів стороною захисту та значення зібраної інформації при розгляді кримінальної справи в суді / В. О. Соколова, Т. В. Каткова // Проблеми боротьби зі злочинністю та шляхи її попередження : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 12.03.2004 р.) / Ред. Ю. П. Янович. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 87.
4. Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. О. Ковальчук ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 20 с.
5. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / М. А. Маркуш ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
6. Прилуцький П. В. Проблема істини у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / П. В. Прилуцький ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
7. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.
8. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Ю. В. Скрипіна. – Х., 2008. – 20 с.
9. Прилуцький П. Проблема реалізації засобів доказування у кримінальному процесі України / П. Прилуцький // Право України. – 2008. – № 8. – С. 104-109.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.

Поддубняк А. А. Каким образом в уголовном судопроизводстве реализуются права сторон обвинения и защиты в доказывании

Аннотация. Исследуются в целом правовые возможности, которыми наделены стороны защиты и обвинения, сущность вопроса об обеспечении следователем прав сторон обвинения и защиты в доказывании по материалам уголовного производства, в условиях современного развития отечественного уголовного процесса, что касается дальнейшего усовершенствования реализации принципа состязательности на досудебном расследовании.

Ключевые слова: стороны защиты и обвинения, реализация принципа состязательности, уголовное судопроизводство.

Poddubnyak A. How in a criminal trial rights for the sides of prosecution and defence will be realized in proving

Summary. Legal possibilities which the sides of defence and prosecution are provided with are probed on the whole, essence of question about providing by the investigator of rights for the sides of prosecution and defence in proving on materials of criminal production, in the conditions of modern development of domestic criminal procedure, in respect of further improvement of realization of principle of contentionness on pre-trial investigation.

Key words: sides of defence and prosecution, realization of principle of contentionness, criminal trial.